

РОЗДІЛ I

Соціологія: актуальне, дискусійне

УДК 316.3 + 321

Богдан Вахула

Гене́за наукового дискурсу та перспективні напрями дослідження масової соціальної мобілізації

Розглянуто генезу наукового дискурсу щодо масової соціальної мобілізації та проаналізовано передумови теоретико-методологічної інтеграції центральних здобутків низки дисциплін (психології й соціальної психології, політичної та історичної науки) із соціологічними напрацюваннями з досліджуваної проблеми. Обґрунтовано переваги міждисциплінарної інтеграції у вивченні масової мобілізації. Розкрито роль новітніх телекомунікаційних технологій, зокрема соціальних медіа, у політичній масовій мобілізації. Наголошено на відмінностях між мобілізаційним механізмом традиційних медіа та соціальних медіа. Розмежовано функціональні й дисфункціональні аспекти масової політичної мобілізації засобами соціальних медіа.

Ключові слова: масова соціальна мобілізація, структура політичних можливостей, колективна дія, соціальні інтернет-мережі як механізм масової мобілізації.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному світі соціальна реальність стає все динамічнішою, під впливом потужних глобалізаційних процесів відбувається гібридизація соціальних інститутів та практик. Рушійними силами соціальних змін виступають технологічні інновації, економічні, політичні й соціокультурні процеси. Одним із найпотужніших «потоків» змін соціальних інститутів та практик сучасності справедливо вважається поширення демократії (хвилі демократизації за С. Гантінгтоном), що за всього критичного ставлення до нових політичних реалій означає більшу залученість широких мас у політичний процес. Водночас перенесені на новий суспільно-політичний ґрунт інститути суспільно-політичної участі (незалежні профспілки, політичні партії, недержавні організації, місцеве самоврядування) часто деградують і тоді йдеться про, так би мовити, недодемократії чи демократії з прикметниками (дефективні, фасадні чи керовані демократії) [13]. Однією з ключових причин збоїв становлення та функціонування демократичних інститутів у науковому дискурсі визнаються особливості масового залучення до політичних процесів чи особливості масової соціальної мобілізації в конкретних суспільствах. Соціально-політична ситуація в сучасному українському суспільстві становить серйозний виклик для соціологічної спільноти в сенсі адекватної, політично незаангажованої інтерпретації. Як соціологічно визначати явища Майдану та Антимайдану, діяльність «самооборон» під різними прапорами, масову участь громадян у різноманітних військових, парамілітарних і волонтерських організаціях, не встаючи на вузькополітичні позиції, але, безумовно, залишаючись науковцем та громадянином?

Указане питання не є простим, а відтак, **наукова проблема**, на розв'язання якої спрямовано цю публікацію, це нагальна необхідність соціологічного діагностування стану й прогнозування динаміки масової соціальної мобілізації в сучасному українському суспільстві на тлі відсутності інтегративної теоретико-методологічної бази емпіричного дослідження цього явища та в контексті поширення новітніх телекомунікаційних технологій, що організовують і спрямовують колективну дію в сучасних суспільствах та в українському суспільстві, зокрема. **Мета статті** – створення передумов для теоретико-методологічної інтеграції центральних здобутків у вивченні масової мобілізації низки дисциплін (психології й соціальної психології, політичної та історичної науки) із соціологічними напрацюваннями з досліджуваної проблеми.

Завдання цієї статті – розглянути генезу наукового дискурсу з окресленої проблеми та описати потенційні напрями створення інтегративної концептуальної схеми дослідження явища масової мобілізації й подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Загалом тематику масової соціальної мобілізації актуалізувало утвердження масового суспільства, хоча в тій чи іншій формі, використовуючи той чи інший термінологічний апарат, явище соціальної мобілізації досліджували численні мислителі в історії наукової думки. Водночас, як зазначає А. Климов: «Історико-теоретична традиція проблематизації соціальної мобілізації не реконструйована, унаслідок чого в сучасних дослідженнях не враховується кумулятивний ефект наукової спадщини» [2]. Отже, дослідники щоразу «винаходять велосипед», досліджуючи масову соціальну мобілізацію. Саме внаслідок концептуальної бідності тема соціальної мобілізації все частіше фігурує в публіцистичних і популярно-політологічних текстах.

Поглиблюється проблема й тим, що в радянській соціології дослідження колективної дії (особливо спонтанної, стихійної, нерациональної чи спрямованої на громадсько-політичний вимір) вважалися неактуальними та ідеологічно шкідливими для радянського суспільства. Колективна дія й механізми масової соціальної мобілізації цікавили радянську соціологію виключно в сенсі вивчення високоінтегрованих трудових колективів та інших ланок радянського суспільства [3, с. 5].

Соціологія не готова діагностувати й прогнозувати подальший перебіг багаторівневих політичних і соціокультурних трансформацій українського суспільства у вимірі механізмів масової соціальної мобілізації. Водночас відбулися суттєві зміни цих механізмів, виникли нові структурно-інституційні можливості політичної участі (з'явилася легальна можливість громадян об'єднуватись у недержавні громадські організації, профспілки, конкуруючі політичні партії).

Коло наукових дисциплін, які виявляли інтерес до масової соціальної мобілізації, уключає психологію, соціальну психологію, антропологію, історичну та політичну науку. Оглянемо їхні напрацювання, релевантні до соціологічного дослідження масової мобілізації, ураховуючи те, що предметне поле вивчення масової мобілізації дуже тісно переплітається з вивченням колективної дії, соціальних рухів і протестної поведінки.

Психологія, принаймні початково, більше концентрувалася на ірраціональній та стихійній масовій поведінці, яка характеризується залученням великої кількості людей, одночасністю, послабленим раціональним контролем, слабкою структурованістю, тобто розмитістю позиційно-рольової структури й ін¹. Цілеспрямована та раціональна колективна дія стає об'єктом зацікавлень психології пізніше з розвитком відповідних субдисциплін².

Першими психологами дослідниками колективних дій були представники двох психологічних шкіл: німецької школи психології народів на чолі з В. Вундтом, М. Лазарусом і Г. Штейнталем та франко-італійської школи (Г. Лебон, Г. Тард, В. Парето й ін.). Вплив останніх на становлення наукового дискурсу був значно суттєвішим і включав, зокрема, виявлення соціально-психологічних механізмів утворення та функціонування натовпу. Зокрема, ішлося про феномен «психічного зараження», який є механізмом поширення колективних фобій, релігійних екстазів, масових психозів, емоційних заражень у ситуації масових видовищ. Лебон зазначає про існування такого механізму колективної поведінки, як навіювання чи сугестія. Тут ідеться про явище гіпнотичного впливу, який може бути цілеспрямованим і маніпулятивним. Специфіка наступного механізму колективної дії – наслідування – полягає в тому, що тут здійснюється відтворення індивідом рис та образів демонстрованої поведінки іншої людини або ж норм і зразків, вироблених певною групою.

¹ Зазначимо, що така особливість інтерпретації масової мобілізації притаманна не лише психології. Початково наукові концептуалізації масової мобілізації наголошували на проблемності цього явища (стабільність демократії пов'язувалася з «урізанням» участі мас у політичному процесі). У роботах Лебона, Тарда, Райха, Юнга з масової мобілізації відзначено ірраціональність мас, масову мобілізацію як наслідок дестабілізації, вияв хаосу, аномію, тобто звернено особливу увагу до дисфункційних вимірів цього явища. У новітній час політологи звернулися до вивчення масової мобілізації впродовж 1960-х років, у відповідь на активізацію рухів за громадянські права, руху пацифістів, студентських рухів за демократизацію та помітили обмеженість алярмістської інтерпретації масової мобілізації. Із 1960-х років і масових рухів за демократизацію в тих чи інших вимірах простежено визнання масової мобілізації як елемента демократичного політичного процесу та необхідної умови переходу від авторитаризму до демократії.

² Такою субдисципліною, зокрема, є психологія організаційної поведінки, розвиток якої бере відлік від праці Р. Гордона й Д. Хауела 1959 року.

Усі названі механізми колективної дії, що їх розглядала психологія (зараження, навіювання, наслідування), стосуються залучення індивіда до колективної дії в результаті зовнішнього впливу, коли ініціатором колективної дії є не сам індивід, а натовп, група, колектив чи соціум.

Крім класичних для психології напрацювань Лебона та Тарда, ця дисципліна містить низку сучасних напрацювань у сфері колективної поведінки. Однією з найбільш опрацьованих у соціології тем, релевантних до теми колективної поведінки, є авторитарна особистість, опрацьована ще в довоєнний період В. Райхом й Е. Фромом [38], представниками Франкфуртського інституту соціальних досліджень, зокрема Т. Адорно [9], більш сучасними напрацюваннями канадського психолога Б. Альтмеєра [10] і південноафриканського психолога Дж. Дакіта [17].

На сьогодні здобуток теоретизацій, що оперують поняттям авторитарної особистості, називає широкий перелік індивідуальних соціально-психологічних характеристик, які свідчать про ступінь авторитарності особистості й, у нашому контексті, імовірність залучення до дисфункційних форм колективної дії. Це такі характеристики, як низька сприйнятливість (чи критичне ставлення) до соціальних, політичних та економічних змін [27; 33]; слабкий інтерес до політичного життя [35]; виражена національна ідентичність [12]; критичне ставлення до прав людини (у тому числі до свободи слова, свободи демонстрацій та ін.) [18]; оцінка злочинів, учинених представниками влади, поблажливіше, ніж учинених людьми, котрі виступають проти влади [19]; погана успішність із гуманітарних дисциплін, які передбачають уміння бачити різні точки зору [36]; самостереотипізація – уписування своєї життєвої траєкторії та поглядів у засвоєні стереотипні уявлення про референтні групи [28]; низький рівень морального розвитку (за критеріями Л. Кольберга) [41]; надання переваги авторитарному стилю виховання [35], стиль батьківського виховання, локус контролю, рівень емпатії, самоактуалізації, рефлексивність й ін.

Вплив особистісних характеристик індивіда на громадянську активність відзначають Л. Мілбрет та У. Кляйн, які виокремили три групи чинників: соціабельність (легкість і невимушеність у соціальних взаємодіях), прагнення до домінації (спроможність керувати, наполегливість), самоповага (висока самооцінка, почуття впевненості у своїх силах). Автори стверджують про позитивний взаємозв'язок між названими психологічними рисами й характером політичної участі. Політичну апатію, на їхню думку, слід шукати серед осіб із низькими показниками соціабельності, домінації та самоповаги [32]. Натомість С. Реншон досліджує зв'язок між рівнем внутрішнього локусу контролю над ситуацією й залученістю до політики. Люди з високим рівнем внутрішнього локусу контролю схильні брати участь у конвенціональних політичних діях, натомість низький рівень внутрішнього локусу контролю сприяє відчуженості та схильності до неконвенціональних форм [39].

Змістовним додатком до наведених напрацювань психологічного дослідження особистісних чинників, що гіпотетично визначають характер колективної дії в політичній сфері, є теорія соціального домінування. Теорія виходить із того, що люди різною мірою підтримують ідею необхідності соціальної ієрархії, що отримала назву «орієнтації на соціальне домінування». Вираженість цієї орієнтації на індивідуальному рівні залежить від низки чинників, серед яких – статевая приналежність (чи, точніше, маскулінна або ремінна гендерна модель поведінки) [16]; рівень освіти (тут потрібне уточнення: сучасна західна модель освіти наголошує на необхідності встановлення рівноправних, неієрархічних відносин у межах навчального процесу, а для інших, «незахідних» моделей освіти така настанова неактуальна); характер освіти (гуманітарна освіта розвиває здатність до «внутрішнього діалогу», позитивне ставлення до дискусії як способу комунікації) [15]; професія (певні інститути, такі як правоохоронні органи, пенітенціарні заклади й ін., вимагають дотримання субординації, чіткої ієрархії та виробляють певні деформації в людей, котрі довгий час перебувають під їхнім впливом) [21]; тип культури (орієнтація на соціальне домінування сильніше виражена в представників колективістських культур); стереотипізація аутгрупи й упередження щодо її членів, інгруповий фаворитизм та аутгруппова дискримінація [11].

Названі вище особистісні характеристики гіпотетично можна сприймати як предикатори колективної поведінки (особливо у вимірі конвенційності чи неконвенційності). Інтеграція напрацювань психології та соціології у вивченні масової соціальної мобілізації могла б полягати саме у верифікації за допомогою соціологічного інструментарію й методів гіпотез про взаємозв'язок особливостей масової соціальної мобілізації з особистісними психологічними характеристиками. У

цьому контексті, зокрема, представляє інтерес, так би мовити, неконвенційна соціальна мобілізація – конфліктна, така, що спричиняє соціальну дестабілізацію, глибокі суспільні розколи.

Тонкою є межа між психологічним і соціально-психологічним вивченням масової та колективної поведінки. Із позицій соціальної психології наголошується на ролі особливостей індивідуальної й масової психіки в масовій мобілізації та процесі формування й відтворення колективних уявлень, трансформації соціально-психологічного невдоволення та фрустрації в колективну дію, політичну участь чи, навпаки, самоусунення з політичного процесу (англ. – *disengagement*).

«Індивідуальні психологічні особливості», із погляду соціальної психології, інтерпретуються через поняття, які можуть слугувати мостом до міждисциплінарної інтеграції із соціологічним предметом дослідження, зокрема через поняття «соціальна ідентичність», «групові ідентичності», «культурна ідентичність», «почуття приналежності до певної соціальної групи» та ін. Взаємозв'язок особистісних характеристик, групової ідентичності й колективної дії досліджується соціальною психологією й у контексті позитивних соціальних наслідків. Так, вивчаються характеристики осіб, залучених до волонтерської діяльності та громадянського активізму. Оскільки потреби самоактуалізації й самоідентифікації стоять на верхніх щаблях ієрархії потреб Маслоу, то можна припустити, що причетність до громадських організацій і конвенційного політичного активізму більше притаманна людям, які вже задовольнили «нижчі потреби».

Певні підтвердження такої інтерпретації знаходимо в емпіричних дослідженнях. Так, в опитуванні українських волонтерів, яке провів Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, виявлено, що найбільш поширеною їхньою навичкою є комунікабельність, на яку вказали 71 % респондентів. Натомість наступними найбільш поширеними навичками виявилися грамотність та ерудиція (32 % респондентів) [1, с. 20]. Викликає інтерес те, як масова соціальна мобілізація (зокрема масова мобілізація, яка набуває неконвенційних форм) пов'язана з явищами соціальної ідентичності й приналежності.

Історики вивчають масову мобілізацію насамперед як історичний феномен і не схильні до генералізації чи виведення закономірностей, проте Е. Томпсон, автор дослідження економічної моральності англійської бідноти епохи Середньовіччя, убачав одним із завдань історичної науки виявлення так званих універсалій, які можна виявити на підставі генералізації особливостей повсякденних взаємодій [26].

На межі історичної науки й соціології, за визнанням самого автора, працював впливовий американський автор Ч. Тіллі [23], згідно з яким населення кожної країни має певний набір (чи репертуар) колективних дій на основі спільного минулого та спільних інтересів. Тіллі зазначає, що репертуар колективної дії, яким володіє спільнота (тобто досвід успішної й неуспішної колективної дії в минулому) значною мірою визначає колективну дію в майбутньому.

Довгий час у науковому дискурсі переважало бачення натовпу як вияву соціального хаосу, непорядкованості та руйнування, проте, згідно з Ч. Тіллі, навіть, здавалося б, спонтанна, колективна дія, зазвичай, відбувається відповідно до репертуару колективних дій спільноти. Репертуар може змінюватися з часом й у цьому сенсі важлива роль політичного та інституційного контексту, роль того, чи ефективною є колективна дія й чи відповідають позитивно на неї політичні інститути. У цьому сенсі, на думку Тіллі, наприклад, репертуар колективної дії населення Франції змінився в середині XIX ст., коли з'явилися можливості ненасильницького, зокрема парламентського, відстоювання групових інтересів. У цей час відбувся відхід від попереднього репертуару колективної дії французів і відмова від революційного способу масової мобілізації¹.

Із XVII ст. і аж до середини XIX-го традиційний репертуар колективної дії, згідно з Ч. Тіллі, характеризувався такими рисами: здійснювався в місцевому масштабі; засновувався на структурах патронажа, тобто із розрахунком на підтримку впливових місцевих політичних суб'єктів; колективна дія ґрунтувалася на символічному й культурному «відхиленнях» від соціальних ритуалів, які передували їй (карнавали, релігійні процесії та ін.); колективна дія набувала форми бунту,

¹ Із цієї точки зору можемо розглядати й сучасне українське суспільство. Так, успішний досвід ненасильницьких масових акцій у 2004–2005 рр. надихав протестувальників, учасників Євромайдану, наприкінці 2013 р. А поступове поширення насильницьких форм колективної дії призвело до низки ланцюгових реакцій і проблематизувало питання масової мобілізації в українському суспільстві на довгі роки.

захоплення полів, руйнування машин на промисловому виробництві й ін. У середині XIX ст. репертуар колективної дії змінюється: масштаб колективної дії зростає до національного (місцеві дії координуються на національному рівні); колективні дії стають відносно автономними та більше не потребують підтримки структур патронажу; організація колективної дії стає більш раціональною, вимоги – загальними й відносно абстрактними (такими, що стосуються правил і принципів, а не конкретних осіб) [25].

Згідно з Тіллі, масова соціальна мобілізація розгортається тоді, коли, по-перше, владно-політична система суспільства є ригідною (для системи характерні численні й суттєві перепони на шляху трансформації та оперативного реагування на виклики) і, по-друге, коли владні групи не можуть здійснювати контроль над суспільством, локалізуючи окремі немасштабні спалахи громадсько-політичної активності [24]. Зауважимо, що із соціологічної точки зору обидві ці умови є необхідними. Прикладний аналіз соціально-політичної ситуації має включати як діагностику стану масової свідомості й вужче – протестних настроїв, так і характеристики політичної системи: календар виборів, співвідношення між владою та опозицією й ін. Політична практика сучасності надає численні приклади ситуацій, коли негнучкі політичні режими діяли оперативно та репресивно, рішуче й ефективно придушуючи зародження масової протестної мобілізації (такими є приклади силової протидії політичних режимів Сирії та Білорусі масовим акціям протесту в ході «арабської весни» й виборів президента Білорусі у 2010 р.).

Найбільше праць стосовно масової мобілізації знаходимо в політичній науці (слід визнати, що в цьому сенсі політологія перевершила соціологію). Як відзначають Д. Меєр та Л. Лупо, у межах політичної науки так і не опрацьовано методологію дослідження масової мобілізації, хоча політологія запропонувала аналіз взаємозв'язку цього явища із соціальним капіталом, політичними інституціями, політичними стратегіями й впливом колективної дії на державну політику [31].

Саме в межах політичної науки були введені в обіг важливі ідеї та теоретичні конструкції для аналізу масової мобілізації. Ідеться, зокрема, про поняття «структури політичних можливостей». Політологічний аналіз наголошує на, можливо, найбільш вагомому об'єкті дослідження: інституційному контексті. Під поняттям «структура політичних можливостей», мається на увазі той інструментарій впливу, який доступний широким соціальним масам у конвенційний, формалізований і легальний спосіб: у сучасних умовах ідеться про дієвість «універсального» набору демократичних процедур, а також про вкрай важливу характеристику політичного режиму – його респонсивність, тобто здатність позитивно реагувати на вимоги, які надходять від громадян, бути «гнучким».

Р. Даль у своїй теоретичній праці 1956 р. наголошував на тому, що дизайн політичної системи в стабільних демократичних суспільствах спрямовує масову соціальну мобілізацію в русло конвенційної політичної участі [14]. Так, зокрема, різні рівні самоврядування в додатку до системи розподілу влади становлять структуру з багатьма можливостями застосування вето на різних рівнях й уможливають захист групових інтересів. Зі свого боку, формування групових інтересів також передбачає досягнення певного компромісу. Подібно аналізуючи революційний неспокій у світовому масштабі, С. Гантінгтон відзначав зв'язок між революційними соціальними рухами та їхньою ефективністю чи неефективністю політичних інституцій [22].

Як зауважує з цього приводу український дослідник О. Резнік: «Серед багатьох причин, що спонукають людей об'єднуватися у групи, є децентралізація політичної системи, котра сприяє росту кількості груп та різноманіттю варіантів доступу до владних важелів для реалізації власних інтересів» [4]. Уважаємо, що доступ до інституційних механізмів політичної участі не лише заохочує населення до більшої політичної активності, а й має вирішальне значення у виборі модальності такої активності: вибору між протестною, антисистемною, неконвенційною політичною дією та між просистемною дією в межах правового поля.

Саме структура політичних можливостей визначає, чи перейде політичний активізм в антисистемну, насильницьку модальність, чи залишатиметься в межах правового поля й підтримуватиме функціонування системи. Ф. Паркін дослідив рух за неросповсюдження ядерної зброї у Великобританії та з'ясував, що активісти руху аж ніяк не були атомізованими, дезорієнтованими одиницями, що вдаються до неконвенційних методів відстоювання своїх інтересів. Активісти виявилися членами широкого спектру конвенційних політичних і громадських

організацій, які належали до «мейнстріму», не були екстремістськими. Приєднання до масового руху було додатком, а не альтернативою до інших форм конвенційної політичної активності [34].

Водночас слід урахувати й те, що навіть у стабільних демократіях структура політичних можливостей – значною мірою інклюзивна та плюралістична – не може гарантувати повного захисту інтересів найбільш вразливих верств населення. Так, М. Ліпські, аналізуючи профспілкові протести, прийшов до висновку, що такий механізм колективної дії, як масова мобілізація, був найефективнішим шляхом відстоювання інтересів для людей з обмеженими ресурсами, оскільки ці групи не можуть потрапити «у політичну гру», навіть за умов плюралістичної політичної системи з багатопартійністю та конкурентними виборами [29]. Доступним ресурсом залишається масова мобілізація – протест може увести політичні групи в поле політики, якщо не прямо, то опосередковано. Отже, протест – політичний ресурс, найбільш привабливий для тих, у кого немає інших значних ресурсів. Водночас невдоволеність широких верств населення – необхідна, але недостатня умова для масової мобілізації. Масова соціальна мобілізація відбувається тоді, коли сприятливу соціальну кон'юнктуру інструменталізують попередньо оформлені політичні суб'єкти.

У цьому ключі (щодо уваги до «інструментальних» аспектів масової мобілізації, до цілеспрямованого використання сприятливої соціальної кон'юнктури впливовими політичними суб'єктами) внутрішню структуру масової мобілізації розглядають Ф. Півен і Р. Кловард у праці «Соціальні рухи бідних людей». По-перше, автори критикують плюралістичну модель: «Політична участь в електорально-представницьких системах насправді не є вільним вибором вільних громадян» та стверджують, що протест – єдиний дієвий механізм, доступний «соціальним низам» [37, с. 3]. Найбільш сприятливим контекстом для активізації масових протестів є часи інституційних змін, чи, кажучи термінами Р. Мертона, – час прискореної соціальної динаміки, коли політичні трансформації та кризові моменти суспільного життя активізують саме цей – протестний – механізм масової мобілізації. Такі «надзвичайні події» – необхідні для того, щоб перетворити апатичні й позбавлені відчуття суб'єктності соціальні одиниці в складову частину колективної соціальної дії, спроможної змінювати суспільство.

Під впливом «надзвичайних подій» виявляють громадсько-політичну активність і ті, хто в інший час є цілком пасивним у цьому сенсі, відчуває відчуження, розчарування, неспроможність впливати на ситуацію. Такі люди цілком поглинуті буденним життям і лише тоді, коли звичайна щоденна рутинна руйнується, виникають сприятливі обставини та з'являються заохочення з боку впливових політичних суб'єктів. Ф. Півен і Р. Кловард підходять до питання технологічно й аналізують «життєвий цикл» масової соціальної мобілізації. Науковці зазначають, що типовою помилкою організаторів, тобто тих, хто очолює процес масової мобілізації, є надмірне захоплення розбудовою організаційних структур і творення ієрархій. Теза дослідників полягає в тому, що синергетична й малокерована енергія масової мобілізації вступає в конфлікт із цілеспрямованим, інструментальним підходом організаторів: потужний потік масового невдоволення намагаються каналізувати, тоді потік виходить за межі пропонованого русла, розгалужується та втрачає силу.

Отже, формується теза про взаємозв'язок між масовою мобілізацією та інституційною ефективністю й респонсивністю, тобто здатністю інституцій реагувати (прислуховуватися) до вимог мас. Якщо респонсивність низька – це неминуче веде до масової мобілізації, якщо ж вона є високою – підстав для протестної масової мобілізації немає.

Інституційний фокус аналізу масової соціальної мобілізації полягає в тому, що масова соціальна мобілізація виникає за низки умов, частина яких стосується об'єктивної соціальної ситуації та становища мас, а частина стосується характеристик політичних, зокрема владних, структур. Е. Шатшнайдер додав змістовні теоретизації до політологічного розуміння масової мобілізації. Так, ключовим об'єктом аналізу в дослідженні масової мобілізації є не стільки суб'єкти, активні сторони конфлікту, скільки так званий «натовп», «аудиторія» чи «публіка» (англ. «*bystander*»), тобто ті, хто причетний до ситуації випадково, несистематично чи нераціонально. Сторони конфлікту, або суб'єкти політичного процесу, залучають широку соціальну підтримку, підкріплення серед власне цієї групи. Шатшнайдер зазначає, що саме слабші сторони в політичному процесі вдаються до масової мобілізації – так відбувається тому, що масова соціальна мобілізація не є цілком керованим процесом, а є, так би мовити, незручним інструментом політичної боротьби. Принаймні вона значно менше керована, ніж систематична робота формальних інституцій, регламентована правом,

внутрішніми приписами, давно встановленими ієрархіями. Так, політична опозиція закликавши симпатиків до акцій протесту, дуже часто виявляє, що поряд зі зростанням масовості вуличних акцій знижується можливість контролювати маси протестувальників. Більше того, масову мобілізацію Шатшнайдер називає своєрідним полем політики, спеціалізованим напрямом ведення політичної діяльності: тут відбувається боротьба за композицію політичного поля (зокрема у вимірі електоральної й протестної поведінки [40]).

Підсумуємо, що саме в межах політичної науки опрацьовано положення про необхідність уваги до структури політичних можливостей під час пояснення масової мобілізації й сьогодні позаінституційні та інституційні механізми політичної участі зазвичай вивчаються як пов'язані й взаємозумовлені.

У чому ж полягає специфіка соціологічного вивчення масової мобілізації? Розпочнемо огляд соціологічного наукового дискурсу щодо масової мобілізації зі значення самого ключового поняття. «Соціологічний енциклопедичний словник» пропонує таку дефініцію поняття «мобілізація»: «перехід когось чи чогось в активний стан, поєднання сил і засобів задля досягнення певної цілі... спрямований процес активізації мас задля досягнення надзвичайних політичних, воєнних, економічних та інших цілей» [6]. Російський дослідник О. Яницький так визначає масову соціальну мобілізацію: «Це колективна дія, зазвичай, ініційована соціально-політичним конфліктом. Конфігурація залучених до нього сил, масштаб і характер їхньої мобілізації диктуються причинами та ступенем напруженості конфлікту» [8, с. 3].

Колективні дії відбуваються як у буденному житті стабільних соціумів, так і під час революцій і за багатьох інших драматичних соціальних змін. Спектр форм, що їх набуває колективна соціальна дія, надзвичайно широкий: від масової паніки (як нераціональної та одноразової колективної соціальної дії) до конфліктної мобілізації й електоральної мобілізації (форм, які характеризуються цілеспрямованим перебігом, є повторюваними та значно більш раціональними). Наслідки колективної соціальної дії можуть бути різноманітними й сама дія – одноразовою чи систематичною, регулярною, такою що підкоряється усталеним закономірностям.

Тема масової мобілізації присутня в соціологічному дискурсі від початку конституювання дисципліни. Так, один із фундаторів соціології О. Конт, розглядаючи проблему поєднання соціального прогресу й соціального порядку, відстоював думку про неприйнятність прямого впливу широких соціальних мас на прийняття політичних та управлінських рішень.

Важливе розмежування типів масової соціальної мобілізації проводить М. Вебер, наголошуючи на необхідності врахування характеристик соціально-політичного контексту, тобто характеристик панування й типу легітимності влади (тут, як і загалом у науковому доробку М. Вебера, бачимо ранні й ще поки не цілком теоретично оформлені тези неінституціональної методології – необхідність уваги до політико-управлінських структур та їх взаємозв'язку із соціокультурною сферою). Два типи масової соціальної мобілізації, за Вебером, – це «мобілізація лояльності» та «протестна мобілізація». У першому випадку масова мобілізація має на меті утвердження вже наявних структур влади й загалом соціального порядку, а в другому – їх трансформацію.

Впливовий напрям соціологічної теоретизації масової соціальної мобілізації – структурно-функціональна парадигма. Попередником цього напрямку, але водночас і самотнім автором є В. Парето, який наголошував на ірраціональних, інстинктивно детермінованих чинниках масової соціальної мобілізації. Соціальну мобілізацію ініціюють люди з надмірними залишками інноваційного типу. Коли соціальна система вже не може підтримувати структурну збалансованість, відбувається її реструктуризація.

Провідний американський соціолог Н. Смелзер розмежував шість умов успішних колективних соціальних дій. Структурне сприяння – це загальні соціальні фактори, що стимулюють створення соціальних рухів різного типу або перешкоджають їм. Друга умова – діалектична. Ідеться про структурні напруги. Невизначеність, тривога, двозначність або пряме зіткнення цілей – усе це вираження подібних напруг. Джерела напруг можуть бути як досить загальними, так і специфічними для цієї приватної ситуації. Наприклад, нерівність між етнічними групами чи відчуження населення від влади та низький рівень довіри до політичних інститутів створюють сприятливу ситуацію для масової мобілізації й колективної дії. Третя умова, за Смелзером, – це посилення та поширення спільних переконань. Соціальні рухи – не просто відповідна реакція на реальну чи уявну загрозу.

Вони формуються під впливом певних ідеологій, у яких кристалізується невдоволення та які пропонують певні дії. Четвертою умовою є конкретні події, конкретна «фабула», що сприяє мобілізації, чи активізуючим факторам. Комбінація цих чотирьох факторів, стверджує Смелзер, може мати наслідком вуличні безлади або спалахи насилля. Однак такі інциденти не призведуть до виникнення соціального руху, якщо не буде мобілізації до дії, наприклад через постать лідера, засоби регулярного сполучення між учасниками, а також фінансові й матеріальні ресурсів. Це – п'ята умова. Нарешті, на характер формування соціального руху сильний вплив здійснює процес соціального контролю. Правляча влада може втрутитися в структурні фактори та напруги, які стимулюють виникнення руху. Наприклад, у ситуації етнічних напружень можуть бути зроблені кроки з усунення найбільш явних сторін етнічної нерівності, колишніх генераторів невдоволення й конфлікту. Інший аспект соціального контролю пов'язаний зі ступенем успішності репресивної реакції влади. Модель Смелзера може бути корисною під час аналізу послідовності етапів формування соціальних рухів і колективної дії. Згідно з такою точкою зору, кожен ланцюжок у цьому ланцюзі «додає ваги» загальному результату, є умовою для здійснення подальших кроків [5].

Структурний підхід загалом охоплює концепції, засновані на соціальних розколах, що виникають через суперечності інтересів великих груп людей та спричинені соціальною стратифікацією за різними ознаками. Унаслідок цього соціальні конфлікти набувають політичних форм. Структурний підхід до вивчення громадянської активності й соціальних рухів в індустріальних суспільствах асоціюється з двома фундаментальними процесами: появою ринку та утворенням національних держав і модернового громадянства. Прихід ринкової економіки виокремив центральний конфлікт між капіталом та працею, а також створив інші конфлікти, зокрема між міським й аграрним соціальними секторами. Конструювання націй-держав є результатом ґрунтованих на територіальному конфлікті між центральними та периферійними ареалами. Класовий підхід зосереджує увагу на суперечності інтересів великих груп людей, спричиненій соціальною стратифікацією.

Належність до певного класу визначає характер і зміст соціальної поведінки індивіда, оскільки клас стає чимось самостійним стосовно індивідів: клас визначає життєве становище людини, а разом із тим – і її долю. Різні життєві шанси та нерівний доступ до матеріальних ресурсів зумовлюють політичну боротьбу. Марксизм розглядає політичну поведінку індивідів у контексті колективної поведінки, акцентуючи увагу насамперед на тому, як діють великі колективи людей.

Теорія соціальних розколів виходить із того, що політична поведінка людей зумовлена не свідомими політичними преференціями, а належністю до великих соціальних груп, що утворилися внаслідок різних відмінностей чи навіть соціальних конфліктів. Ці відмінності, зокрема в Західній Європі, виникли внаслідок модернізаційних процесів, які розмежували центр і периферію, державу та церкву, місто й село, власників і найманих працівників. Свого часу інституціоналізовані розмежування створили певну структуру політичних преференцій громадян, тобто детермінація політичної поведінки зумовлена проявом солідарності та ідентифікації з групою. Учені звертають увагу на такі соціокультурні аспекти соціальних розмежувань і розколів як релігійні, етнічні, мовні, міграційні, регіональні, поселенські й класові.

Сформулюємо авторське визначення масової соціальної мобілізації. Це – динамічний вираз явища соціальної зчепленості, інтенсивна та скоординована колективна дія, ініційована соціально-політичним конфліктом, яка супроводжується інтенсифікацією процесів соціальної взаємодії й структуроутворення, уможливорює формування суб'єктів соціальної діяльності, які набувають внутрішньої цілісності та здатність перетворювати зовнішнє соціальне оточення. Потенціал до набуття розрізненими соціальними одиницями цілісності в процесі масової мобілізації відкриває ще одну важливу перспективу дослідження явища – перспективу соціальної інтеграції, яка має дві площини: соціокультурну й структурну. Сама мобілізація виступає, таким чином, початковим етапом колективної соціальної дії. Уваги вимагають і такі аспекти масової соціальної мобілізації, як інтенсифікація процесів структуроутворення, які супроводжують масову мобілізацію й спричиняються нею. Соціетальні, інституційні зміни чи інституціоналізація нових суб'єктів – можуть бути результатом масової соціальної мобілізації. Дослідження масової мобілізації значною мірою спрямовані саме на виявлення суб'єкта соціальних змін.

Основними «вимірами», у яких розгортається масова мобілізація, є символічна, комунікативна та організаційна складові частини. Символічний компонент переходу від дезінтеграції до інтеграції передбачає витворення відчуття спільності, можливо навіть, спільної ідентичності. Комунікативний складник інтеграції передбачає встановлення відносно інтенсивної взаємодії між представниками групи, що мобілізується. Організаційна складова частина передбачає появу структур, які «приборкують» живу соціальну енергію мас і спрямовують її в організоване, формалізоване, бюрократизоване та ієрархізоване русло. Коли всі названі виміри відзначаються високою інтенсивністю, доцільно говорити про мобілізаційне суспільство, суспільство, у якому брак ресурсів різного виду компенсується за рахунок інтенсифікації процесів соціальної інтеграції, гомогенізації та індоктринації [7].

Отже, зробимо **висновки** з нашої розвідки. Ми розглянули дисциплінарні особливості вивчення масової мобілізації психологією, соціальною психологією, антропологією, історією та політичною наукою. Міждисциплінарне поєднання дає можливість забезпечити різнобічне й об'єктивне вивчення явища масової соціальної мобілізації. Що ж до найбільш сучасних і перспективних напрямів вивчення масової соціальної мобілізації, то вони такі: теоретичний, методологічний та міждисциплінарний синтез, який уможливує включення в предмет дослідження інституційних, соціальних, соціокультурних і соціально-психологічних аспектів масової мобілізації; зростаюча увага до новітніх механізмів масової мобілізації, зокрема до соціальних мереж в Інтернеті. Особливий інтерес викликає вплив останніх на поточну масову мобілізацію в низці країн, що пережили так звані «кольорові революції», «арабську весну» чи інші, у тому числі й неуспішні, спроби демократизації.

Інтернет-комунікація та соціальні інтернет-мережі, зокрема, уже сьогодні суттєво змінили політичний процес, надали йому динамічності, транспарентності, егалітарності й інклюзивності, а традиційні політичні структури змусили до більшої гнучкості та респонсивності.

Водночас інтернет-мережі можуть використовуватися далеко не лише задля продемократичної масової мобілізації, а й у маніпулятивних, конфліктогенних, екстремістських цілях. Соціальна солідарність та довіра співіснують в інтернет-вимірі публічного простору з конфліктом і відвертим роздмухуванням ворожнечі. Сучасність українського суспільства загострила саме цю проблему, адже громадський активізм уперше в новітній історії України виявив настільки масштабно свій тіньовий аспект, у посиленні якого не останню роль відіграють інтернет-мережі.

Дедалі більшої уваги науковців і правоохоронних структур привертають інтернет-мережі як механізм мобілізації екстремістських груп. Поширення екстремізму та терористичної загрози, зокрема з використанням інтернет-технологій, є справжнім викликом для сучасних суспільств. Спрямованість на широкий суспільний резонанс, у тому числі за допомогою медіа, – це одна з «родових рис» терористичної діяльності загалом, а можливості тиражувати друковані повідомлення, поширювати інформацію радіо та телевізійними технологіями незначні, порівняно з тими можливостями поширення інформації, які надає Інтернет. Б. Накос у праці «Тероризм та контртероризм» зазначає: «Інтернет – ідеальний засіб для поширення пропаганди, промов із закликами до розпалювання ворожнечі, глорифікації героїв та мучеників політичних рухів, полегшувати комунікацію між членами політичних рухів та симпатиками, планувати терористичні акти, збирати стратегічну та тактичну інформацію, рекрутувати нових членів і, врешті, збирати кошти» [33].

Перспективи подальших досліджень. Вважаємо актуальним і перспективним дослідження явища масової соціальної мобілізації в політичній сфері в сучасному українському суспільстві з особливою увагою до соціальних інтернет-мереж як до особливого механізму такої мобілізації. Особливий інтерес викликає масова мобілізація задля неконвенційних, дисфункційних колективних дій. Закономірності поведінки громадян в інтернет-просторі у взаємозв'язку з участю в колективних діях, релевантних до політичної сфери, є об'єктом подальших наших досліджень.

Джерела та література

1. Вайнола Р. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р. Вайнола, А. Капська, Н. Комарова [та ін.]. – К. : Академпрес, 1999. – 112 с.
2. Климов И. Социальная мобилизация: к истории понятия / И. Климов // Человек. Сообщество. – Управление. – 2004. – № 1. – С. 6–23.

3. Назаретян А. Агрессивная толпа, массовая паника, слухи / А. Назаретян / Лекции по социальной и политической психологии. – СПб. : Изд-во «Питер», 2003. – 192 с.
4. Резнік О. Членство в громадських організаціях як кооперативна практика / О. Резнік // Український соціум. – 2009. – № 2 (29). – С. 22–33.
5. Смелзер Н. Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1998. – 688 с.
6. Социологический энциклопедический словарь / ред.-координатор Г. В. Осипов. – М. : [б. и.], 1998. – 488 с.
7. Шадрин А. Ю. Мобилизационная модель развития в СССР (1945–1991 гг.). Кризис и попытки его преодоления / А. Ю. Шадрин // ВВ: Исторические исследования. – 2013. – № 2. – С. 29–50.
8. Яницкий О. Н. Массовая мобилизация: проблемы теории / О. Н. Яницкий // Социологические исследования. – 2012. – № 6. – С. 3–12.
9. Adorno T.W. The authoritarian personality / Adorno T. – N.Y., 1950. – 228 p.
10. Altemeyer B. Enemies of freedom: Understanding right wing authoritarianism / B. Altemeyer. – San Francisco, 1988. – 388 p.
11. Amiot C. E. Ideological beliefs as determinants of discrimination in positive and negative outcome distributions / C. E. Amiot, R. Y. Bourhis // European Journ. of Social Psychology. – 2005. – Vol. 35. – P. 581–598.
12. Blank T. Determinants of national identity in East and West Germany: an empirical comparison of theories on the significance of authoritarianism, anomie, and general self-esteem / T. Blank // Political Psychology. – 2003. – Vol. 24. – P. 259–288.
13. Collier D. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research / D. Collier, S. Levitsky // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – No 3. – P. 430–451.
14. Dahl R. A. A Preface to Democratic Theory / R. A. Dahl. – Chicago : University of Chicago Press, 1956. – 287 p.
15. Dambrun M. The impact of hierarchy-enhancing vs. attenuating academic major on stereotyping: the mediating role of perceives social norm / M. Dambrun, S. Guimond, S. Duarte // Current Research in Social Psychology. – 2002. – Vol. 7. – No 8. – P. 114–135.
16. Dambrun M. Why are men more likely to support group-based dominance than women? The mediating role of gender identification / M. Dambrun, S. Diarte, S. Guimond // British Journ. of Social Psychology. – 2004. – Vol. 43. – P. 287–297.
17. Duckitt J. Authoritarianism and group identification: A new view of an old construct / J. Duckitt // Political Psychol. – 1989. – Vol. 10. – P. 63–84.
18. Duckitt J. A. Right-wing authoritarianism and political intolerance among whites in the future majority-rule South Africa / J. Duckitt, B. A. Farre // The Journ. of Social Psychology. – 1994. – Vol. 134. – P. 735–741.
19. Feather N. T. Reactions to penalties for offenses committed by the police and public citizens: testing a social-cognitive process model of retributive justice / N. T. Feather // Journ. of Personality and Social Psychology. – 1998. – Vol. 75. – Pp. 528–544.
20. Gordon R. Higher education for business / R. Gordon, J. E. Howell. – NY : Columbia University Press, 1959. – 116 p.
21. Guimond S. Group socialization and prejudice: the social transmission of intergroup attitudes and beliefs / S. Guimond // European Journ. of Social Psychology. – 2000. – Vol. 30. – P. 335–354.
22. Huntington S. P. Political. Order in Changing Societies / S. P. Huntington. – New Haven and London : Yale University. Press, 1968. – 488 p.
23. Tilly C. As Sociology Meets History / C. Tilly. – NY : Academic Press. 1981. – 488 p.
24. Tilly C. European Revolutions / C. Tilly. – Oxford : Blackwell, 1992. – 262 p.
25. Thompson E. P. Collective Violence in European Perspective / E. P. Thompson // Violence in America. – Hugh Graham Tedd Gurr., 1969. – P. 4–45.
26. Thompson E. P. The Moral Economy of the English Crowd in the XVIII Century / E. P. Thompson // Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture. – New York : Norton, 1971. – P. 185–258.
27. Krauss S. W. Romanian authoritarianism 10 years after communism / S. W. Krauss // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2002. – Vol. 28. – P. 1255–1264.
28. Lippa R. A. Gender-related individual differences and mortality in the term an longitudinal study: is masculinity hazardous to your health? / R. A. Lippa, L. R. Martin, H. S. Friedman // Personality and Social Psychology Bulletin. – 2000. – Vol. 26. – P. 1560–1570.
29. Lipsky M. Protest as a Political Resource / M. Lipsky // The American Political Science Review. – 1968. – Vol. 62. – P. 1144–1168.
30. McFarland S. G. Authoritarianism in the former Soviet Union / S. G. McFarland, V. S. Ageyev, M. A. Abalakina-Papp // Journ. of Personality and Social Psychology. – 1992. – Vol. 63. – P. 1004–1010.
31. Meyer D. S. Assessing the Politics of Protest: Political Science and the Study of Social Movements / D. S. Meyer, L. Lindsey // Handbook of Social Movements / Ed. by C. Roggeband, B. Klandermans. – New

- York : Springer Press, 2007. – 193 p.
32. Milbrath L. Personality Correlates of Political Participation / L. Milbrath, W. Klein // *Acta Sociologica*. – 1962. – Vol. 6. – No. 1. – P. 53–65.
 33. Nacos B. L. Terrorism and Counterterrorism: Understanding Threats and Responses in the Post 9/11 World (3rd Edition) / B. L. Nacos. – Oxford : Rowman & Littlefield, 2002. – 365 p.
 34. Parkin F. Middle class radicalism: the social bases of the British Campaign for Nuclear Disarmament / F. Parkin. – Manchester U.P., 1968 – 207 p.
 35. Peterson B. E. Generativity and authoritarianism: implications for personality, political involvement, and parenting / B. E. Peterson, K. A. Smirks, P. A. Wentworth // *Journ. of Personality and Social Psychology*. – 1997. – Vol. 72. – P. 1202–1216.
 36. Peterson B. E. Implications of authoritarianism for young adulthood: longitudinal analysis of college experiences and future goals / B. E. Peterson, M. D. Lane // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 2001. – Vol. 27. – P. 678–690.
 37. Piven F. Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail / F. Piven, R. Cloward. – N. Y., 1977. – 383 p.
 38. Ray J.J. Do authoritarians hold authoritarian attitudes? / J. J. Ray // *Hum. Relations*, 1976. – Vol. 29. – P. 307–325.
 39. Renshon S. Psychological Needs and Political Behavior: A Theory of Personality and Political Efficacy / S. Renshon. – N.Y. : Free Press, 1974. – 210 p.
 40. Schattschneider E. E. The semisovereign people: a realist's view of democracy in America / E. E. Schattschneider, R. W. Holt // *Political Science*, 1960. – 147 p.
 41. Von Ijzendoorn M. H. Moral judgment, authoritarianism, and ethnocentrism / M. H. von Ijzendoorn // *The Journ. of Social Psychology*. – 1989. – Vol. 129. – P. 37–45.

References

1. Vajnola, R., Kaps'ka, A., Komarova, N. (1999), «*Volunteerism in Ukraine: development trends*», Kyiv, 112 p.
2. Klimov, I. (2004), «Social mobilization: the history of the concept», *Chelovek. Soobshchestvo*, No. 1, pp. 6–23.
3. Nazaretjan, A. (2003), «*Aggressive crowd, mass panic, rumors*», Sankt-Peterburg, 192 p.
4. Reznik, O. (2009), «Membership in public organizations as cooperative practice», *Ukrains'kyj socium*, No. 2, Vol. 29, pp. 22–33.
5. Smelzer, N. (1998), «*Sociology*», Moskva : Feniks, 688 p.
6. «*Sociological Encyclopedic Dictionary*» (1998), Red.-koordynator Osipov, H.V., Moskva, 488 p.
7. Shadrin, A. Yu. (2013), «The mobilization model of development in the USSR (1945–1991 gg.). The crisis and the attempts to overcome it», *Istoričeskie issledovanija*, No. 2, pp. 29–50.
8. Yanickij, O. N. (2012), «Mass mobilization: Theory», *Sociolohičeskie issledovanija*, No. 6, pp. 3–12.
9. Adorno, T. W. (1950), *The authoritarian personality*, N.Y., 228 p.
10. Altemeyer, B. (1988), *Enemies of freedom: Understanding right wing authoritarianism*, San Francisco, 388 p.
11. Amiot, C. E., Bourhis, R. Y. (2005), Ideological beliefs as determinants of discrimination in positive and negative outcome distributions, *European Journ. of Social Psychology*, Vol. 35, pp. 581–598.
12. Blank, T. (2003), Determinants of national identity in East and West Germany: an empirical comparison of theories on the significance of authoritarianism, anomie, and general self-esteem, *Political Psychology*, Vol. 24, pp. 259–288.
13. Collier, D., Levitsky, S. (1997), Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research, *World Politics*, Vol. 49, No. 3, pp. 430–451.
14. Dahl, R. (1956), *A Preface to Democratic Theory*. Chicago : University of Chicago Press, 287 p.
15. Dambrun, M., Guimond, S., Duarte, S. (2002), The impact of hierarchy-enhancing vs. attenuating academic major on stereotyping: the mediating role of perceives social norm, *Current Research in Social Psychology*, Vol. 7, No. 8, pp. 114–135.
16. Dambrun, M., Diarte, S., Guimond, S. (2004), Why are men more likely to support group-based dominance than women? The mediating role of gender identification, *British Journ. of Social Psychology*, Vol. 43, pp. 287–297.
17. Duckitt, J. (1989), Authoritarianism and group identification: A new view of an old construct, *Political Psychol.*, Vol. 10, pp. 63–84.
18. Duckitt, J. A., Farre, B. A. (1994), Right-wing authoritarianism and political intolerance among whites in the future majority-rule South Africa, *The Journ. of Social Psychology*, Vol. 134, pp. 735–741.
19. Feather, N. T. (1998), Reactions to penalties for offenses committed by the police and public citizens: testing a social-cognitive process model of retributive justice, *Journ. of Personality and Social Psychology*, Vol. 75, pp. 528–544.
20. Gordon, R., Howell, J. E. (1959), *Higher education for business*, N.Y. : Columbia University Press, 1959, 116 p.

21. Guimond, S. (2000), Group socialization and prejudice: the social transmission of intergroup attitudes and beliefs, *European Journ. of Social Psychology*, Vol. 30, pp. 335–354.
22. Huntington, S. P. (1968), *Political. Order in Changing Societies*, New Haven and London: Yale University Press, 488 p.
23. Tilly, C. (1981), *As Sociology Meets History*, N.Y. : Academic Press, 488 p.
24. Tilly, C. (1992), *European Revolutions*, Oxford, Blackwell, 262 p.
25. Thompson, E. P. (1969), Collective Violence in European Perspective, *Violence in America*, Hugh Graham Tedd Gurr., pp. 4–45.
26. Thompson, E. P. (1971), The Moral Economy of the English Crowd in the XVIII Century, *Customs in Common: Studies in Traditional Popular Culture*, N.Y. : Norton, pp. 185–258.
27. Krauss, S. W. (2002), Romanian authoritarianism 10 years after communism, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 28, pp. 1255–1264.
28. Lippa, R. A., Martin, L. R., Friedman H. S. (2000), Gender-related individual differences and mortality in the term an longitudinal study: is masculinity hazardous to your health?, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 26, pp. 1560–1570.
29. Lipsky, M. (1968), Protest as a Political Resource, *The American Political Science Review*, Vol. 62, pp. 1144–1168.
30. McFarland, S. G., Ageyev, V. S., Abalakina-Papp, M. A. (1992), Authoritarianism in the former Soviet Union, *Journ. of Personality and Social Psychology*, Vol. 63, pp. 1004–1010.
31. Meyer, D. S., Lindsey, L. (2007), *Assessing the Politics of Protest: Political Science and the Study of Social Movements. Handbook of Social Movements*, N.Y. : Springer Press, 193 p.
32. Milbrath, L., Klein, W. (1962), Personality Correlates of Political Participation, *Acta Sociologica*, Vol. 6, No. 1, pp. 53–65.
33. Nacos, B. L. (2002), *Terrorism and Counterterrorism: Understanding Threats and Responses in the Post 9/11 World (3rd Edition)*, Oxford: Rowman & Littlefield, 365 p.
34. Parkin, F. (1968), *Middle class radicalism: the social bases of the British Campaign for Nuclear Disarmament*, Manchester U.P., 207 p.
35. Peterson, B. E., Smirks, K. A., Wentworth, P.A. (1997), Generativity and authoritarianism: implications for personality, political involvement, and parenting, *Journ. of Personality and Social Psychology*, Vol. 72, pp. 1202–1216.
36. Peterson, B. E., Lane, M. D. (2001), Implications of authoritarianism for young adulthood: longitudinal analysis of college experiences and future goals, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 27, pp. 678–690.
37. Piven, F., Cloward, R. (1977), *Poor People's Movements. Why They Succeed, How They Fail*, N.Y., 383 p.
38. Ray, J. J. (1976), Do authoritarians hold authoritarian attitudes?, *Hum. Relations*, Vol. 29, pp. 307–325.
39. Renshon, S. (1974), *Psychological Needs and Political Behavior: A Theory of Personality and Political Efficacy*, N.Y. : Free Press, 210 p.
40. Schattschneider, E. E., Holt, R. W. (1960), The semisovereign people: a realist's view of democracy in America, *Political Science*, 147 p.
41. von Ijzendoorn, M. H. (1989), Moral judgment, authoritarianism, and ethnocentrism, *The Journ. of Social Psychology*, Vol. 129, pp. 37–45.

Вахула Богдан. Генезис научного дискурса и перспективные направления исследования массовой социальной мобилизации. Рассматривается генезис научного дискурса, посвященного массовой социальной мобилизации, и анализируются предпосылки для теоретико-методологической интеграции центральных находок ряда дисциплин (психологии и социальной психологии, политической и исторической наук) с социологическими наработками по исследуемой проблеме. Анализируется роль новейших телекоммуникационных технологий в политической массовой мобилизации, в частности в дисфункциональном измерении, и взаимосвязь интернет-сетей с экстремизмом и терроризмом.

Ключевые слова: массовая социальная мобилизация, структура политических возможностей, коллективное действие, социальные интернет-сети как механизм массовой мобилизации.

Vakhula Bohdan. Genesis of the Scientific Discourse and the Prospects of Mass Social Mobilization Study. Scholarly discourse on mass social mobilization is analyzed with specific attention to crossdisciplinary integration of psychology, social psychology, political and historical science heritage with sociological one. The prospects of crossdisciplinary integration in the study of mass social mobilization is elaborated. Specific role of modern telecommunicational technologies, namely social media, in political mass mobilization (especially connected with dysfunctional collective action) is elaborated. The analysis of influencing of social media on forming of modern civil society from point of the indicated paradigms is carried out.

Key words: mass social mobilization, collective action, structure of political opportunities, social networks in internet as structure of mass mobilization.

Статтю отримано 10.06.2014 р.